

**ТЕРМИНДЕРДІ ЛАТЫННЕГІЗДІ ЖАЗУМЕН ТАҢБАЛАУДА БАСШЫЛЫҚҚА
АЛАТЫН ҰСТАНЫМДАР**

Principles Of Writing Terms On The Latin Chart

*О.Жұбаева**

* А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты Грамматика бөлімінің меңгерушісі, филол.ғ.д.; alm-ornai@mail.ru

Түйіндемe

Мақалада ХХ ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының шет сөздерді қабылдаудағы ұстанымдары туралы сөз болады. Бүгінгі таңда жарық көрген жиілік сөздіктегі **б, г, д** дыбыстарына біткен сөздердің тізімі, жиілігіне талдау жасау арқылы нақты тілдік дәйектер негізінде ондай сөздерді таңбалау жолдары берілген. А.Байтұрсынұлы, Е.Омаров сынды зиялылардың еңбектерін басшылыққа ала отырып, бүгінгі таңда латыннегізді жазуда шеттен енген термин сөздерді таңбалауда ескерілетін қағидаттар көрсетіледі.

Тірек сөздер: ұлттық код, дыбыстар, термин.

Summary

The article deals with the principles of perception of foreign-language terms in the early twentieth century. Analyzing the terms found in the frequency dictionary of the Kazakh language, clear spelling of the terms is given. Focusing on the installations of A. Baitursynuly and E. Omarov, the spelling of foreign-language terms is given.

Key words: national code, sounds, term.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Әжептәуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу», – деген болатын. Бұл орайда ХХ ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының еңбектері – ұлттық кодтың негізі бола алады. Осыған байланысты ұлттық кодтың негізі болатын ХХ ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының еңбектерін, тілтанымдық мұрасын әрдайым назарда ұстауымыз қажет.

Бүгінде латын графикасына көшуге байланысты терминдерді таңбалау, халықаралық атауларды дұрыс жазу мәселесі өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Осыған байланысты өткен ғасырдың 20-30 жылдарындағы қазақ зиялыларының еңбектерін назардан тыс қалдыруға болмайды.

1922 жылы Қазақстанда жат сөздерді, пән атауларын қазақшандыратын комиссия құрылады да, оны А.Байтұрсынұлы басқарады. Комиссия жат (өзге тілдік) сөздерді қабылдауда мына принциптерді басшылыққа алған:

а) жат атаулардың мағынасын түсіндіргендей қазақ сөзін алу;

ә) оған қолайлы қазақ сөзі болмаса, түркі сөзін алу;

б) түркі сөзі де тура келмесе, қазақ тілінің заңына үйлестіріп, Еуропа сөзін алу (Жолдыбаев, 1926).

Қазақ оқығандары арасында жат (шет) сөздерді қабылдауда екі түрлі ұстаным болған. Съезде сөйлеген сөзінде де, «Жат сөздер туралы» деген кітапшасында да Н.Төрөкұлов түркі тілдерінен сөз іздемей-ақ «делдалсыз тура Аурыпадан алуды» ұсынады да *бибауырмал* дегеннің орнына *интернационал*, *тарих* сөзінің орнына *история*, *тарихшы* сөзінің орнына *историк* деп қолдану керектігін айтады. М.Қайыпназарұлы да осы ұстанымды негізге алып, жат сөздерді «өзге жұрт тілдерінде айтылуынша ешбір бұзбастан, айнытпастан алу керек. Кәзір Қырым, Әзербайжан сықылды өзге ұлт республикелері де солай алып жүр. Біз неге сүйтпейміз?» – дейді. Ал ұлттың болашағын ойлаған Ә.Бөкейхан, Х.Досмұхамедұлы, А.Байтұрсынұлы, Қ.Кемеңгерұлы сынды ғалымдар бұл ұстанымға үзілді-кесілді қарсы шығады. Х.Досмұхамедұлы «Жат сөздерді қолданғанда, тілімізге ылайықтап алу керек. Жат сөздерді өзгертпей, бұлжытпай алатын жер дүниеде тіл жоқ деп айтса да болады... Жат сөздерді өзгертпестен алып, бастапқы жат қалыбымен тілге сіңіреміз дегендік – шатақандық. Бұл жолда жүрген адамдар тілімізге орасан зиян келтіреді», – десе, А.Байтұрсынұлы «Сәбитке жауап» деген мақаласында: «Жат сөздерді басқалар, мәселен, орыстар өз тілінің заңына үйлестіріп алғанда, солай алуға біздің де қақымыз бар», – дейді (Байтұрсынұлы, 1928).

[†]А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты Nthvbyjkjubz бөлімінің меңгерушісі, филол.ғ.д.; aidarkar_10@mail.ru

[§]А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты Грамматика бөлімінің қызметкері; А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының ғалым хатшысы; taumeir@mail.ru

XX ғасырдың 20-жылдарда орыс тілінен енген сөздерді (жат сөздерді) қабылдап, тұрақтандыруда төмендегі ұстанымдар негізге алынған:

- орыс тілінен енген сөздерді жазуда сол уақытқа дейін тілімізде араб-парсы және бұрынырақта орыс тілінен енген сөздерді үлгіге алынған.

- сөздердің өн бойында сингармонизм заңдылықтары сақталған. Сол себепті *комиссариат* – *кемесерет*, *тема* – *теме*, *курсант* – *күрсент*, *губерния* – *гүбірне*, *конференция* – *кәңперенсе*, *лекция* – *лексіе* түріне ауысқан.

- бастапқы буындары езулік, соңғы буыны езулік болып келген сөздерде (екпін түспесе) еріндік бастапқы буындарға ауысқан не мүлде жойылып, езулікке айналдырылған: *автор* – *аптыр*, *срок* – *сұрык* т.б.

- орыс тіліндегі **ф** орнына **п**; **г** орнына **ж**; **h**, **х** орнына жуан сөздерде **қ**; жіңішке сөздерде **к**, **ц** орнына **с**, **в** орнына **у**; **щ** орнына **ш** қолданылған. Мыс: *физика* – *пійзійке*, *география* – *жағырапа*, *химия* – *кійміе*, *техник* – *текнійк*, *станция* – *станса*, *Москва* – *Мәскеу* т.б.

- сөздің соңындағы дыбысытүсіп қалған: *аптека* – *аптек*, *фабрика* – *пабірiк*, *награда* – *наград*. Жер атауларындағы соңғы **а** дыбысы үндесіміне қарай **ы**, **і** болып өзгерген: *Европа* – *Жаурыпы*, *Африка* – *Әпірікі*, *Азия* – *Әзііе* т.б.

- орысшада **тр**-ға біткен сөздерде **т** мен **р** арасына **ы**, **і** дыбыстары кіргізілген: *тыйатыр*, *метір* т.б.

- орыс тіліндегі **-тор-**ға біткен сөздерде ол **-тыр/-тір**, **-тұр/-түр** болып өзгерген: *тырақтыр*, *доқтұр*, *кәректір* т.б.

- **ка**-ға біткен орыс сөздерінің соңы көбінесе **-ке** түріне ауысқан: *справка* – *ыспырабке*, *музыка* – *мүзійке*, *техника* – *теқнійке* т.с.с.

- орыс тіліндегі **-ок** қосымшасы қазақ тілінде **ке**-ге өзгерген: *участок* – *ұушаске*, *список* – *іспеске* т.б.

- орысшада аяғы **-ция**-мен тынған сөздерде оның орнына **-са/-се** жазылған: *милиция* – *мелетсе*, *станция* – *стансат* т.б.

XX ғасырдың басында сөздік түзушілер аударуға көнбеген сөздерді қазақ тілінің дыбыстық жүйесіне сәйкестендіріп алып отырған. Мысалы: *зауыт* – *завод*, *капыйтал* – *капитал*, *кійміе* – *химия*, *кассы* – *касса*, *дійдәктііке* – *дидактика*, *натарыс* – *нотариус*, *газ* – *газ*, *азотная кислота* – *азот қышқылы*, *бром* – *бұром*, *аммоний* – *әмөн, бром* – *бұром*, *бактерия* – *бактерііе*, *барий* – *барый* т.б.

1924 жылы Орынборда өткен Қазақ білімпаздарының I съезінде термин мәселесін арнайы сөз еткен Елдес Омаров қазақ тілінде сөздің соңында **б**, **г**, **ғ**, **д** дыбыстары келмейтінін ескерте келіп, осы заңдылықты шет тілінен енген сөздер үшін де ұстану керектігін айтады (Омаров, 1925).

Осы ұстаным сөздіктерде де басшылыққа алынған:

Актив – әктіп

Анод – анот

Биллиард – біліярт

Велосипед – белесепет

Завод – зауыт

Заводоуправление – зауыт басқармасы

Залог – залок, аманат (кепіл)

Залоговой акт – залок әктісі

Залогодатель – залок салушы

Залогодержатель – залок алушы

Изумруд – зүмірет

Йод – йот

Микроб – мекроп

Устав – ұстап

Ухаб – оқап

Штатив – ыштатып (үш аяқ)

1924 жылғы сиез қазақ тілінің дыбыстарын дауысты, дауыссыз деп екі бөліп алып, дауыссыз дыбыстарды өз ішінен бес бөліп жіктеген: **р**, **л**, **у**, **й** – *жарты дауысты*; **ң**, **м**, **н** – *ұяң*; **б**, **п**, **т**, **с**, **ш**, **қ**, **к** – *қатаң*; **ж** мен **з** – *ымыралы*, **д**, **ғ**, **г** – *ымырасыз* атанған. Съезд қазақ тіліндегі дыбыстарды жіктегенде жалғау, жұрнақтардың ауанына қарай топтастырып, жалғау-жұрнақтардың ешқайсысымен үйлеспейтін үш дыбысты (**г**, **ғ**, **д**) *ымырасыз* деп атап (**б** дыбысы көпке дейін

зерттеушілер арасында талас тудырған) өз алдына бөлек шығарған. Осылайша жіктеу А.Байтұрсынұлының 1927 жылы жарық көрген «Тіл – құралдарында» да сақталған(Байтұрсынұлы, 1927).

Бүгінде профессор Ә.Жүнісбектің еңбектерінде қазақ тіліндегі төл ұяң дауыссыздар (**б, г, ғ, д, з, ж**) тоғысыңқы және жуысыңқы дыбыстар болып жіктеледі, яғни **б** дыбысы ерін тоғысымы, **д** тіл ұшы тоғысымы, **г** тіл ортасы тоғысымы, **ғ** тілшік тоғысымы арқылы, **з** тіл ұшы жинақы жуысымы, **ж** дыбысы жайылыңқы жуысымы арқылы жасалатыны жан-жақты дәлелденген(Жүнісбек, 2002, 35)Екінші сөзбен айтқанда, ғалым еңбектерінде **б, г, ғ, д** дыбыстарының не себепті ымырасыз болатыны жасалу жолдарына қарай сипатталған. Екі кезеңнің ғалымдары **б, г, ғ, д** дыбыстарын топтастыруда екі түрлі қырынан (XX ғасырдың басындағы ғалымдар қосымша жалғануына қарай, Ә.Жүнісбек жасалу жолына қарай) жіктегенмен, аталған дыбыстардың ерекшелігін нақ басып көрсетіп, жеке топтастырған.

Яғни қазақ тілінде сөз **б, г, ғ, д** дыбыстарына бітпейді.

Шет тілден енген сөздерде сөздің соңында келген **б, г, ғ, д** дыбыстары келетін сөз көп. Қазақ тілінің жиілік сөздігіне сүйсенсек,

Б

абдыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

араб/зт 854
архесиллаб / зт 1
мазһаб/зт 11
масштаб/зт 165
хиджаб/зт 17
штаб/зт 113

обдыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

гардероб/зт 8
гидрофоб/зт 2
микроб/зт 34

убдыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

автоклуб/зт 9
аэроклуб/зт 6
бизнес-клуб/зт 4
интернет-клуб /зт 1
клуб/зт 531
куб/зт 49
мотоклуб/зт 1
спорт-клуб/зт 3
фитнесклуб/зт 2

ербдыбыс тіркесіміне біткен сөздер: герб/зт 25

омб дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: ромб/зт 9

умб дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: румб/зт 11

Г

агдыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

аншлаг /зт 3
архипелаг /зт 10
бактериофаг/зт 4
детритофаг/зт 1
рейхстаг /зт 13
рычаг /зт 5

ангдыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

бумеранг/зт 2

ранг /зт 1
фланг/зт 5

енгдыбыс тіркесіміне біткен сөздер: сленг/зт 26

онгдыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

гонг/зт 7
дифтонг/зт 3
полидифтонг/зт 1

ергдыбыс тіркесіміне біткен сөздер: айсберг/зт 26

оргдыбыс тіркесіміне біткен сөздер: комсорг/зт 1

унгдыбыс тіркесіміне біткен сөздер: лозунг/зт 1

ургдыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

драматург/зт 91
жазушы-драматург/зт 7
кардиохирург/зт 2
кинодраматург /зт 1
металлург/зт 9
нейрохирург/зт 1
хирург/зт 22

фагдыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

ксилофаг/зт 3
макрофаг/зт 1
олигофаг/зт 3
сапрофаг/зт 1
саркофаг/зт 2
энтомофаг/зт 1

ягдыбыс тіркесіміне біткен сөздер: варяг/зт 2

ингдыбыстар тіркесіміне біткен сөздер:

автопаркинг/зт 3
агрохолдинг/зт 1
аутбридинг/зт 8
аутсорсинг/зт 30
банкинг/зт 1
бизнес-рейтинг/зт 1
бизнес-тренинг/зт 27
боулинг/зт 1
брифинг/зт 79
викинг/зт 1
демпинг/зт 10
допинг/зт 3
импритинг/зт 1
инбридинг/зт 7
инжиниринг/зт 16
карлинг/зт 1
картинг/зт 2
кастинг/зт 8
кикбоксинг/зт 7
кинг/зт 13

клиринг/зт 12
консалтинг/зт 46
контроллинг/зт 5
лизинг/зт 5
маркетинг/зт 134
митинг/зт 227
мониторинг/зт 269
пейджинг/зт 3
порцинг/зт 1
рейтинг/зт 643
роуминг/зт 3
ринг/зт 31
семинар-тренинг/зт 6
серфинг/зт 1
скрининг/зт 4
смокинг/зт 1
спарринг/зт 1
стайлинг/зт 1
стерлинг/зт 12
тренинг/зт 97
фандрайзинг/зт 3
франчайзинг/зт 33
холдинг/зт 114
хостинг/зт 2

ог дыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

ағартушы-педагог/зт 1
акушер-гинеколог/зт 3
аналог/зт 21
антрополог/зт 7
археолог/зт 86
астролог/зт 3
бактериолог/зт 1
барлаушы-геолог/зт 1
бейнеблог/зт 4
биолог/зт 4
блог/зт 57
бульдог/зт 1
гендеролог/зт 7
геолог/зт 56
герцог/зт 177
гидролог/зт 1
гинеколог/зт 5
гляциолог/зт 1
ғалым-антрополог/зт 2
ғалым-археолог/зт 1
ғалым-педагог/зт 3
ғалым-геолог/зт 2
ғалым-терминолог/зт 1
ғалым-физиолог/зт 1
ғалым-филолог/зт 2
дәрігер-кардиолог/зт 1
дәрігер-нефролог/зт 2
демагог/зт 2
дефектолог/зт 2
диалектолог/зт 1
диалог/зт 928

драма-диалог/зт 1
зоолог/зт 3
идеолог/зт 29
инженер-геолог/зт 4
инженер-педагог/зт 2
инженер-технолог/зт 1
кардиоревматолог/зт 4
каталог/зт 57
конспиролог/зт 3
косметолог/зт 5
маркетолог/зт 9
метеоролог/зт 6
минеролог/зт 4
мифолог/зт 2
нейрофизиолог/зт 1
офтальмолог/зт 2
палеоантрополог/зт 1
нарколог/зт 6
палеонтолог/зт 1
паремиолог/зт 1
педагог/зт 440
педагог-психолог/зт 5
пролог/зт 11
рентгенолог/зт 1
роман-диалог/зт 4
сейсмолог/зт 5
синолог/зт 1
социолог/зт 5
сурдопедагог/зт 1
тәрбиеші-педагог/зт 211
теолог/зт 8
технолог/зт 3
түрколог/зт 16
тілші-когнитолог/зт 1
тілші-терминолог/зт 2
физиолог/зт 3
филолог/зт 40
фитопатолог/зт 1
эколог/зт 24
эмбриолог/зт 1
эпидемиолог/зт 4
эпилог/зт 10
этимолог/зт 8
этнолог/зт 6

Д

ад дыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

бал-маскарад/зт 2
жад/зт 224
жиһад/зт 10
зүмрад/зт 2
лад/зт 4
лимонад/зт 35
мармелад/зт 4
фламанд/зт 1
флэш-жад/зт 2
рафинад/зт 1

шад/зт 13
шоколад/зт 198

айд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: слайд/зт 98

ард дыбыс тіркесіміне біткен сөздер:
авангард/зт 14
гепард/зт 4
электркард/зт 1

ед дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: швед/зт 49

ейд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: рейд/зт 13

ейддыбыс тіркесіміне біткен сөздер:
нуклеопроteid/зт 4
протеид/зт 3
хромопро-теид/зт 1

енд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер:
бренд /зт 10
дивиденд /зт 31
стенд/зт 13
тренд/зт 20
фотостенд/зт 1

онд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер:
алюкобонд/зт 1
генофонд/зт 8
евробонд/зт 1

орд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер:
аккорд/зт 3
билборд/зт 2
корд/зт 2
рекорд/зт 70
сканворд/зт 1
скейтборд/зт 8
сноуборд/зт 3

унд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: карборунд/зт 1 секунд/зт 153

фуд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: фаст-фуд/зт 2

юд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: фотоэтиюд/зт 1

ярд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: бильярд/зт 3

ард дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: стюард/зт 38

яд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: заряд/зт 230 наряд/зт 516

вод дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: завод/зт 27

ряд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: авиаотряд/зт 1 отряд/зт 59 разряд/зт 39 снаряд/зт 59

езд дыбыс тіркесіміне біткен сөздер: подъезд/зт 15 съезд/зт 344 уезд/зт 106

ид дыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

альдегид/зт 24
антимонид/зт 2
арсенид/зт 4
бактерицид/зт 2
бромид/зт 19
галогенид/зт 8
геноцид/зт 21
гербицид/зт 6
гибрид/зт 16
гид/зт 2
гидрид/зт 19
гидроксид/зт 206
гидроксохлорид/зт 3
гидропероксид/зт 1
гидрохлорид/зт 1
гипохлорид/зт 7
глюкозид/зт 1
дигидроксохлорид/зт 1
диоксид/зт 25
дипептид/зт 2
дихлорангидрид/зт 1
жадид/зт 1
индивид/зт 2
инсектицид/зт 3
ихтиопсид/зт 1
капсид/зт 2
карбамид/зт 18
карбид/зт 2
мүрид/зт 15
нитрид/зт 9
нуклеозид/зт 2
нуклеотид/зт 45
озонид/зт 4
оксид/зт 476
оксогалогенид/зт 1
оксохлорид/зт 5
пестицид/зт 11
пластид/зт 12
полигибрид/зт 1
силицид/зт 3
суицид/зт 22
сульфохлорид/зт 9
супероксид/зт 6
фенол-формальдегид/зт 2
фитонцид/зт 1
формальдегид/зт 1
формаид/зт 2
фосфид/зт 3
фунгицид/зт 3
хлорид/зт 191
цианид/зт 5
шахид/зт 7
эоксид/зт 2
эпоксид/зт 1

од дыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

анод/зт 35
антикатод/зт 1
антипод/зт 1
белгі-код/зт 27
бутерброд/зт 6
взвод/зт 28
дресс-код/зт 2
еурокод/зт 48
диод/зт 3
йод/зт 72
катод/зт 70
код/зт 186
комод/зт 1
метод/зт 13
штрих-код/зт 1
экскурсовод/зт 7
электрод/зт 81
эпизод/зт 53

оид дыбыс тіркесіміне біткен сөздер:

астероид/зт 9
гаплоид/зт 11
геоид/зт 2
гранитоид/зт 1
диплоид/зт 2
дифтонгоид/зт 1
кардиоид/зт 1
каротиноид/зт 1
кератиноид/зт 4
коллоид/зт 12
коракоид/зт 1
кристаллоид/зт 4
моңғолоид/зт 2
органоид/зт 12
парасфеноид/зт 3
ризоид/зт 1
сфероид/зт 5
таблоид/зт 1
цистицеркоид/зт 3
экспрессоид/зт 2

Бұлардың ішінде **аб** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **об** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **уб** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **аг** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **орг** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **ург** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **фаг** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **яг** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **ог** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **ад** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **айд** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **ард** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **ед** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **ейд** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **ейддыбыс** тіркесіміне біткен сөздер; **фуд** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **юд** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **ярд** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **ард** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **яд** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **ряд** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **ид** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **од** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **оид** дыбыс тіркесіміне біткен сөздер; **орд** дыбыс тіркесіміне біткен сөздердегі **б, г, д** дыбыстарының орнына **п, к, т** дыбыстарын жазу керектігі талас тудырмайды.

Қазақ тілінің дыбыстық заңдылықтарына сәйкес бұл сөздердің соңындағы (әсіресе сөз бітеу буынға аяқталғанда) ұяң дауыссыздың орнына қатаң дауыссыз жазылуы тиіс. Араб тілінен енген *кітап* сөзі түпнұсқада *б* дыбысына біткенмен, қазақ тілінің заңдылығына сәйкес сөз соңы қатаң

дыбысқа алмастырылды. XX ғасырдың басында *завод* сөзі *зауыт* түрінде таңбаланған. Бұл дәстүр қазіргі кезде де сақталып келеді.

Қазақ тілінде дыбыс тіркесімінің өзіндік заңдылықтары бар. Соған сәйкес сөздің соңында екі қатаң дауыссыз қатар келе алмайды, қатаң дауыссыздан кейін үнді не ұяң дауыссыз келе алмайды. Ал үнді дауыссыздан соң қатаң келе алады (*қант, жент, кент, серт* т.с.с.). Мұндай тіркестерді Қ.Кемеңгерұлы «дауыссыз дифтонг» деп атаған еді. Сондықтан **енд, онд, унд** дыбыс тіркесімдеріне біткен сөздерді де *ент, ант, ұнт* түрінде жазуға болады.

Шет тілден енген, **енг, инг, онг** дыбыс тіркесімдеріне біткен сөздердің соңындағы *нг* дыбысының орнына қазақ тіліндегі **ң** дыбысын таңбалауға болады. *Сленг, дифтонг, паркинг, холдинг, банкинг, рейтинг, тренинг, боулинг, брифинг, маркетинг, мониторинг* т.с.с. сөздер орыс тілінен енгендіктен, **нг** түрінде таңбаланған, ал түпнұсқадағы айтылымы (транскрипциясы) **ң** дыбысымен беріледі. Ендеше, аралық тілдің ықпалынсыз қазақ тілінің дыбыстық ерекшелігіне сәйкестендіруге әбден болады.

Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезінде термин (пән сөзі) мәселесі турасында баяндама Е.Омаров: «Қазақ тіліне жат сөздерді кіргізгенде, оның жат дыбыстарын бұзбай кіргізуге болмайды; жат дыбысқа жалпы бұқараның тілі келмейді де ішінде жат дыбыс бар жат сөз жалпыға жат болып қала береді; сөйте келе қазақша әдебиет тілі бұқараның тілінен мүлде басқаланып, қат танитүн бұқара біздің жазған сөзімізге түсінбейтін болады. Ол болмай, ойда жоқ бір керемет себептер болып, бұқара оқығандардан қалыспай, жат сөздерді жат дыбыстармен бұлжытпай айта алатүн болып кетсе, қазақтың тілі бұзылады. Мұның қайсысы болғанда да жақсы болмайды» (Омаров, 1925), – деген еді.

Тіл тазалығына мән бермейтін немқұрайдылықтан, тілін білмегеніне арланбайтын намыссыздықтан сақтанудың, олардың алдын алудың бірден-бір жолы – ұлттық рухты ояу, ұлттық кодты сақтау. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев айтқандай, «Қазақ тарихында қазақ ұялатын ештеңе жоқ... Әр халықтың тарихында есімі мәңгі өшпестей ел жадында сақталатын тарихи тұлғалар болады». Сондай тұлғаларымызды үлгі етіп, ұлттық рухты ояту қажет. Қазақтың терең тарихын білген ұрпақ ешқашан тіліне селқос қарамайды, ұлт мүддесі жолында аянбай еңбек еткен қазақ тарихындағы тарихи тұлғаларды мақтан етіп, өз елінің патриоты болады. Тарихтан тағылым ала отырып, болашағының жарқын болуы үшін де өз үлесін қосуға тырысады. Елбасымыздың «Тарихты жеңіл-желпі аңыз сөздердің жиынтығы деп қарайтын адамдар шынында да тарихтан тағылым ала алмайды. Өткенге қарап, ертеңінді түзе!» деген сөздерін әрдайым жадымызда ұстауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Жолдыбаев Молдағали(1926, 12 тамыз) Қазақ тілін байытамыз // Еңбекші қазақ.
2. Байтұрсынұлы Ақымет (1928, 26 қаңтар) Сәбитке жауап // Еңбекші қазақ.
3. Омаров Елдес (1925) Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезі. – Орынбор.
4. Байтұрсынұлы Ақымет (1927) Ахмет Байтұрсынұлының тілтанымдық мұрасы. – Астана, 2017. – 751 б.
5. Жүнісбек Әлімхан (2002) Қазақ грамматикасы. – Астана, 2002. – 783 б.